

XX əsrin əvvəlləri dünyanın bir çox xalqları və ölkələri üçün ən ziddiyyətli, katalizmlərlə dolu, müxtəlif kolliziyaların mövcud olduğu tarixi dövr idi. Həmin dövr bir seçim fazası kimi də səciyyələnə bilər ki, bu da, xüsusən, Şərq xalqları üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Həmin xalqlar arasında azərbaycanlılar ön yeri tuturdu. Belə ki, həm coğrafi baxımdan Azərbaycanın Avropa ilə Asiyanın qovşağında yerləşməsi və həm də neft sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar Bakının müxtəlif sahələr üzrə bəlkə də mərkəz şəhərlərindən birinə çevrilməsi buna zəmin yaradırdı. Ölkə, xüsusən, onun əsas şəhəri olan Bakı sanki seçim qarşısında qalmışdı. Necə olmalı? Əsrlərdən gələn ənənələr, adətlər yaşadılmalı və Şərqin bir hissəsi kimi qalmalı, yoxsa inkişafa maariflənməyə, müasir sivilizasiyanın bir hissəsinə çevirilməyə nail olmaq üçün Qərbbə üz tutmalı?

Seçim axtarışı öz əksini Azərbaycan ədəbiyyatında da tapmışdır. Dolayısı və ya birbaşa olaraq, bu problemə həsr olunmuş müxtəlif əsərlər arasında “Əli və Nino” xüsusi yer tutur. Müəllif Məhəmməd Əsəd bəy öz əsərində yuxarıda göstərilən ziddiyyətli baxışları Əli və Ninonun - əsərin baş qəhrəmanlarının qismində, kişi və qadın münasibətlərində vermişdir.

R.Məmmədov yazır: “Şərqlə Qərb arasında feminizm məsələsində müəyyən fərqlər olmuşdur. Bu baxımdan, Azərbaycanın mədəni fikri tarixində xarici təsirlərə qarşı güclü mübarizə meyilləri diqqəti cəlb edir. Qədim dövrdən başlayan bu meyillər XIX-XX əsrlərdə davam edib gəlmiş, H.Zərdəbinin, C.Məmmədquluzadənin, M.Ə.Sabirin, F.Köçərlinin yaradıcılığında daha geniş şəkildə alınıb, öz inkişafının növbəti mərhələsinə keçmişdir. Bu mənada, C.Cabbarlının əsərləri, xüsusilə seçilir. İlk əvvəl onu qeyd edək ki, görkəmli Azərbaycan dramaturqu, yazıçı-tədqiqatçı qadın məsələsinin tərənnümçüsü, məhz qadınlar üçün yeni adqoyma sahəsində tam bir dövr açdı. O, yaradıcılığının məzmunu və qəhrəmanlarına seçdiyi gözəl milli adlarla güclü təsiredici və nümunəvi iş gördü. Ədib-dramaturq tarixi mövzuya müraciət edərkən təkcə “Od gəlini” pyesində VII-VIII əsrləri və ümumiyyətlə, Azərbaycan ruhunu, mədəni fikri tarixini, dilini təmsil edən gözəl adlar seçmiş, qəhrəmanlarına vermişdi: Elxan, Solmaz, Qorxmaz, Dönməz, Sönməz, Toğrul, Gülgün, Altay, İldırım, Sevil, Yaşar, Gültəkin, Güler, Güllüş, Sevr, Almaz, Gülsabah və s.”

Nurlan Əliyeva yazır: “Ümumiyyətlə, Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi olan Məhəmməd Əsəd bəy öz əsərlərində Şərq və Qərb münasibətlərinə tez-tez toxunmuş, bunu kişi və qadın qismində vermiş və Şərq baxışlarını kişi qəhrəmanların, Qərb baxışlarını qadın qəhrəmanların fikirləri ilə vermişdir. Bu, bir tərəfdən, müəllifdə öz ailəsindən gələn münasibətlə formalaşmışdır. Qeyd edək ki, Bakıda azərbaycanlı neft sənayeçisinin ailəsində anadan olmuş Məhəmmədin anası Rusiyadan gələn ziyalı təbəqəsinə məxsus bir qadın olmuşdur. Digər tərəfdən isə, həm o dövrdə, həm də müasir zamanda Azərbaycan cəmiyyətində qarışıq

nikahlarda kişi tərəfinin azərbaycanlı olması daha populyardır. Az ömür sürmüş (1905-1942), Almaniyada, Polşada, Avstriyada, özünün seçdiyi “Qurban Səid”, “Leo Nussimbaum” imzaları ilə əsərləri çap olunmuş, 20-yə yaxın kitabın müəllifi olan Məhəmməd Əsəd bəy hansısa mədəniyyətin daha yaxşı olmasını deyil, pis və yaxşı tərəfləri ilə, necə varsa, o cür də göstərməyə çalışmışdır. Məsələn, gimnaziyanı yenidən bitirmiş Əliyə atası belə məsləhət verir: “Oğlum, indi, həyata qədəm basdığın anda mən sənə bir daha müsəlmanın vəzifələrini başa salmalıyam. Biz burada, Allaha iman olmağı bir diyarda yaşayıq. Məhv olmamaq üçün qədim ənənələrimizi və köhnə həyat tərzimizi mühafizə etməliyik. Oğlum, tez-tez dua et. İçki içmə. Heç bir yad qadını öpmə. Yoxsullara və zəiflərə mərhəmət göstər. İman yolunda qılıncı sıyıb can vermək üçün həmişə hazır ol. Son döyüş meydanında həlak olsan, bu, mən qocanı ağrıdacaq. Amma şərəfsiz olub sağ qalsan, mən qoca kişi xəcalət çəkəcəyəm”. Zənnimizcə, müəllif əsərdə Əlinin atası vasitəsilə adət-ənənələri müdafiə edən, dünyada baş verən dəyişiklikləri tam dərk edə bilməyən, dünyəvi təhsil almamış, yaşlı Azərbaycan zadəganlarının fikirlərini ifadə edir. Ortodoks müsəlman olan ata oğlunun xristian qızı ilə evlənmək istəyini biləndə, ona belə məsləhət verir. “Yaxşı iş görürsən evlənirsən. Mən üç dəfə evlənmişəm. Lakin arvadlarım payız milçəyi kimi ölüb gedirdilər. İndi isə, bildiyin kimi, heç evli də deyiləm. Amma sən evlənsən, bəlkə mən də evləndim. Sənin Ninon xristian qızıdır. Qoyma onu evinə yad imanı gətirsin. Bazar günləri onu kilsəyə göndər, amma evinə gərək keşib ayağı dəyməsin. Qadın tez sinən bir

yırtıcı quşun burnu kimi uzun və əyri bir burun görünürdü. Burun mənə tərəf yönəldi. Tez gözlərimi yana çəkdim. Məni qərribə bir yorğunluq bürüdü. Nə yaxşı ki, Nino çadra geymir və onun uzun və əyri burnu yoxdur! Yox, mən Ninonu heç vaxt çadranın altında gizlətməyəcəyəm. Bəlkə dəqiq bilmirdim. Bütün günəşin parıltısında Ninonun siması durdu gözlərimin qabağında, Nino Kipiani - gözəl gürcü adı! Avropa adətlərinə vurğun alimcənab valideynləri olan Nino!” Fikrimizcə, burada nəyi isə şərh etmək artıq olardı.

Əlinin gimnaziyayı bitirməsinə, müasirlikdən xəbəri olmasına və ən başlıcası qəlbdən sevməsinə baxmayaraq, bəzən onu da Ninoya və eyni zamanda, Qərb-davranış qaydalarına münasibətlərinə tərəddüdlər və şübhələr bürüyür: “Mən Ninonu sevirəm, amma, o yenə də məni çaşdırır, heyretə və şübhəyə salır. Kükəndə özge kişilər ona baxanda sevinir. Əxlaqlı bir Şərq qadını bu, hirsəndirirdi. O, məni öpür. Mən onun döşlərini və baldırlarını tumarlayıram, amma biz heç nişanlı da deyilik, axı! O eşq-məhəbbət kitablarını oxuyanda, gözləri xəyal və arzu hissi ilə dolur. Soruşanda ki, axı, nəyin həsrətidənsən? Təəccüblə başını yırğalayır ki, özüm də bilmirəm. Nino yanımda olanda, ümumiyyətlə, arzum və həsrətim olmur. Məncə, Ninodakı bu xasiyyət onu tez-tez Rusiyaya gətirməsinə irəliləyir. Atasını həmişə özü ilə Peterburqa aparardı. Rus qadınlarının isə dili və aqlını itirmiş qadınlar olduğunu hamı bilir. Onların gözləri ehtirasla dolu olur, ərlərini tez-tez aldadır, başqaları ilə gəzirir. Amma, buna baxmayaraq nadir hallarda onların ikidən çox uşağı olardı. Allah onlara belə cəza verib!” Bütün şübhə və tərəddüdlərin baş

“Əli və Nino” əsərində insan hüquqları problemi

qaldırmasına baxmayaraq, məhəbbət yenə qalib gəlir: “Bununla belə mən Ninonu yenə sevirəm.”

Müəllif Şərq və Qərb arasında ki müxtəlif fərqləri, ziddiyyətli məqamları, əsərin qəhrəmanlarının ayrı-ayrı personajlarının dialoqları vasitəsilə verməyə çalışır. Belə dialoqlardan birində, bütün fərq və ziddiyyətləri ilə birlikdə, Şərq səhraya, Qərb isə meşəyə bənzədilir. Əli bəy və qoca Didiani arasında dialoq qismində maraqlı müqayisə aparılır: “Ağaclar sizin üçün nə qədər əzizdirsə, mənim üçün də səhra əzizdir. Möhtərəm Didiani, ağacların olduğu dünya məni kərkəşləndirir, çaşdırır. Bu dünya vahimə və tapmaca ilə, cin və şeytanlarla doludur. Baxış sahəsi dardır, keçilməz və qaranlıqdır. Günəş şüaları ağacların kölgəsində hərəkətini itirir. Hər şey alatoran və qeyri-realdır. Meşənin kölgəsi məni sıxır, bulaqların xışıltısını eşidəndə isə, kədərə qərq oluram.

Mən sadə şeyləri sevirəm - küleyi, qumu və daşları. Səhra qılınc zərbəsi kimi sadədir. Meşə isə Qordü dünyünü kimv dolaşıqdır. Mən meşədə çaşır - qalırım, möhtərəm Didiani”. Əlinin fikrinə münasibət bildiren Didianinin sözləri

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KIVDF

www.kivdf.gov.az

*Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti
yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin
İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə
dəstəyi ilə “İnsan hüquq və azadlıqlarının
müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət
səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi
fəallığının artırılması” istiqaməti
çərçivəsində hazırlanıb*

ilə, müəllif söhbətin nədən getdiyini açıq şəkildə izah edir: “Sizdə səhra adamının ruhu var. Görünür, insanın bölmək üçün yalnız bir doğru üsulu vardır: insanları meşə adamlarına və səhra adamlarına bölmək lazımdır. Şərqin içkiz sərxoşluğu səhradan gəlir. Səhrada isti külək və qızmar qum insanları sərxoş edir. Səhra dünyası sadə və problemsiz bir dünyadır. Meşə isə suallarla doludur. Yalnız səhra sual vermir, məhsul vermir və heç nə vəd etmir. Lakin ruhun atəşi, qığılcımı meşədən gəlir. Səhra adamı, yəni gördüyüm və təsəvvür etdiyim səhra adamı yalnız bir və bir həqiqətə malikdir: bu iki şeydir onun daxilində olan.

Meşə adamı isə çoxsifətlidir. Təəssübkeşlər səhradan gəlirlər, yaradıcılar isə meşədən. Şərq ilə Qərb arasında əsas fərq də elə budur.”

Bəzən əsərdə bu tip mövzudan olan mübahisələr bir-birini sevən iki gənc arasında da olur: “Mən istəyirəm ki, sən enli küçələri və yaşıllıq meşələri sevsən. Mən istəyirəm ki, sən Asiyanın çürük divarlarına yapışıb qalmayasan, həyatı yaxşı başa düşsən. Mən qorxuram ki, bir on ildən sonra sən mö-

minləşib, hiyləgər bir adama çevriləcəksən və Gilandakı malikanəndə oturub günlərin bir günü mənə deyəcəksən: “Nino, sən yalnız bir tarlasan”. İndi sən özün də görür, axı mənə nə üçün sevirənsən?

-Səni nə üçün sevirəm, Nino? Səni, sənin gözlərini, sənin səsini, sənin ətrini, yerini sevirəm. Nino, axı, bundan artıq nə istəyirsən. Mən səni bütünlüklə sevirəm. Başa düş ki, Gürcüstan ilə İranın sevgisi birdir. Sizin böyük şairiniz Rustaveli min il bundan qabaq, bax, burada dayanmışdı. O, kraliçə Tamaraya burada məhəbbət mahnıları oxuyurdu. Onun mahnıları İran rübailləri kimidir. Rustavelisiz Gürcüstan, İranız Rustaveli ola bilməz”. Göründüyü kimi, tərəddüd və fərqlilik haqqında fikirlər təkcə Əlini deyil, Ninonu da tez-tez narahat edir. Digər tərəfdən, ətrafının, xüsusən də, ailəsinin dostu qismində qəbul etdiyi Naxararyanın ardı kəsilməyən təbliğatı da öz işini görür. Müəyyən vaxtda, həmin şübhə və təbliğatın nəticəsində, Nino Əlidən üz döndərir və Naxararyanın onu qaçırtmasına etiraz etmir.

Vahid Ömərov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru